

összeállítása, továbbá az Osztrák Tudományos Akadémia Összehasonlító Média- és Kommunikáció-kutatási Intézete által készített adatbázis (<http://www.oeaw.ac.at./cmc/hyppress>), valamint a történeti Ausztria (nagyreszt a Monarchia) területén megjelent újságokat és folyóiratokat feltáró, szintén az Osztrák Tudományos Akadémia által összeállított és folyamatosan fejlesztett „anno” adatbázis (https://anno.onb.ac.at/info/bmu_info.htm).

A kötetet tartalmaz irodalomjegyzék zárja. A könyv könnyebb használatát még szerzői névmutató segíthette volna. De ennek hiánya semmiképpen nem von le ennek a nagyon alapos, szisztematikus munkának az értékéből.

Kerekes Amália kötete a magyar irodalom-, sajtó- és kultúrtörténet kutatói számára sok új eredményt tartalmaz, gazdagítva ezekkel az Ausztria és Magyarország közötti kulturális transzferről alkotott ismereteinket. Kiemelendő még a szerző széles körű nemzetközi szakirodalmi tájékozottsága és kitűnő stílusa. Munkája mindenképpen ösztönzője lehet a további kutatásoknak.

RÓZSA MÁRIA

Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 9). 374 p.

A kötet anyagát a Bölcsészettudományi Központ által 2019. október 14–15-én megrendezett „Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok” című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata adja. A tematikus vezérelv a női szerzőktől származó írások és a periodikusan megjelenő kiadványok kapcsolata kronologikusan áttekintve az egy évszázadot átfogó időszakot.

A publikáló szerzők (nemüktől most eltekintve) ismertté válását nagymértékben elősegítette a 19. században az időszaki kiadványokban történő megjelenés, gyakran ezt követte műveiknek kötetekben való közlése. Ugyanakkor a vizsgált időszakban gyakran találunk példát a fordítottjára is, a megjelent kötetek anyagát egyes periodikumok másodközlés formájában népszerűsítették.

Az időszaki sajtó kutatásában az utóbbi időben szemléletváltást figyelhetünk meg. Ebben a folyamatban a periodikumok digitalizációjának egyre nagyobb szerep jut. Ez a kutatási módszertan egybefogja az irodalomtudományt, a történettudományt, a gazdaságtudományt, a bibliográfiai feldolgozást, és így vizsgálja a sajtóterméket e tudományterületeket összefogva, komplex módon. A fentebb említett konferencia célja a nők által nőknek írott időszaki kiadványok (döntően a sajtó) összefüggéseinek feltárása volt. Nem a szövegek esztétikai megítélése volt elsődleges, hanem kulturális párbeszédben való részvétele került a fókuszba. A nők tulajdonképpen a sajtóbeli publikálással váltak e téren a férfakkal egyenrangúvá, jutottak bizonyos pénzkereseti forráshoz, bár továbbtanulásuk ekkor még nem volt lehetséges, egyetemi képzésben csak 1895 után vehettek részt. A reformkor volt ugyanakkor a férfiak – legalábbis egyesek – számára is az az időszak, amikor újságírásból már meg lehetett élni. A reformkor divatlapjai olvasóként a nőket célozták meg, hozzájárultak esztétikai nevelésükhöz, majd a század második felében a családi lapok a feleség, az anya, a háziasszony szerepének megerősítését szolgálták. Ekkortól válnak a nők passzív befogadóból az irodalmi élet egyre aktívabb résztvevőivé szerzőként, fordítóként, esetleg szerkesztőként is.

A magyar nyelvű divat- és képes lapok, a magazinok a 30-as években tűntek fel, középszerű szerkesztőkkel – summázza Buzinkay Géza. A műfaj magyarországi őstípusa és legszínvonalasabb képviselője még a laptípus magyar nyelven való meghonosodása előtt a Pesten megjelenő német nyelvű *Der Spiegel* (leghosszabb ideig *Zeitschrift für Literatur, Theater, Eleganz und Mode* alcímmel) (1828–1852) volt.

Bódi Katalin Igaz Sámuel *Hébe* című, 1821 és 1826 között Bécsben kiadott, női olvasóknak szánt zsebkönyvét (almanachját) vizsgálja. Megjegyzendő, hogy az évente egyszer megjelenő irodalmi almanachok, évkönyvek nem tartoznak a folyóiratok műfajához. Emiatt nagyon helyeselhető,

hogy a főcímben nem szerepel a sajtó, illetve a folyóirat szó, hanem a sokkal átfogóbb jelentésű időszaki kiadvány meghatározás. A *Hébe* prózával és lírával járult hozzá a női olvasók szórakoztatva neveléséhez. Női szerzőket is találhatunk kötetekben Dukai Takács Judit, Karacs Teréz, valamint az ő édesanyja, Takács Éva személyében. A kevés illusztráció vagy történelmi (Mária Terézia, Zrínyi Miklós), vagy bibliai alakokat (Szent Cecília) ábrázol. A *Hébe* nőképét úgy összegzi Bódi Katalin, hogy abból idealizáló, a nőket kiskorúként kezelő attitűd sugárzott.

Kármán József negyedévesre tervezett *Uránia*ja (1794–1795), melyből mindössze három füzet látott napvilágot, és az 1822-től 1837-ig megjelenő „Aurora. Hazai Almanach” tizenhat kötetében formálódó nőideál ismertetése Bodrogi Ferenc Máté írásának a tárgya. Az *Uránia* elemzésének súlyponti kérdése Kármán *Fanni hagyományai* című levélregényének analízise az érzékenység/csiszoltság kérdésének fókuszba helyezésével, majd szinte e téma folytatásaként, kiterjesztéseként már az *Aurora* bemutatta biedermeier életterbe helyezett nőideál a honleányiség kritériumaival kiegészített prototípusainak bemutatása következik, mely aztán más kortárs regényekben (például Jósika *Abafijában*) ábrázolt polgári, családi életben való révbe érés rajzával teljesedik ki.

Fazekas Júlia írásának tárgyát a reformkor négy fontos, a nőket is olvasójukként megcélzó divatlapja, a *Regélő Pesti Divatlap* (1842–1844), (szerkesztői Garay János és Erdélyi János), a Vahot Imre szerkesztette *Pesti Divatlap* (1844–1848), Petrichevich Horváth Lázár *Honderűje* (1843–1848) és a Frankenburg Adolf alapította *Életképek* (1844–1847) képezi, melyet 1847-től 1848-as megszűnéséig Jókai Mór vitt tovább. A szerző ezeket a lapokat vizsgálja egymás viszonylatában, milyen témájú írásokkal próbáltak női olvasókat megnyerni maguknak. Megjegyzendő, hogy kevés nő szerepelt szerzőként a tárgyalt orgánumban, azok is inkább az évtized második felében és gyakran /férfi/ álnévvel, vagy csak monogramjukkal. Fontos célkitűzésük volt a nők hazafias edukációja a tipikus női feladatokra való nevelés és a magyar nyelven való olvasásra szoktatás mellett.

A két másik, a reformkort tematizáló tanulmánnyal szemben Gulyás Judit írásának középpontjában nem egy időszaki kiadvány, hanem egy dán szerző, Hans Christian Andersen meséinek 1840 és 1858 közötti magyar recepciója áll. Andersen első írásait németül vagy angolul jelentette meg (102), feltehetőleg műveinek első magyar fordításai is német közvetítő nyelvből készültek. Itt jegyzem meg, hogy Andersen magyarországi megismertetéséből a hazai német nyelvű lapok is kivették a részüket: A *Pesther Tageblatt Meine Stiefel* című meséjét 1843-ban hozta, Saphir Zsigmond pedig a *Der Ungarban* írt 1847-ben Andersen összegyűjtött műveinek 1847-es német nyelvű kiadása kapcsán hosszan, főleg az író életrajzáról a *Bücherschau*-rovatban, vezércikként közölve. A magyar folyóiratokban először a szerzőre hívták fel a figyelmet, munkásságát ismertették, majd ezután kezdték el műveit magyarul közölni. Első fordítója 1846-ban Beöthy László volt, majd Szendrey Júlia az 1850-es években publikálta több lapban is fordításait, amelyek *Andersen meséi* címmel jelentek meg 1858-ban. E kötet utóéletével Gulyás Judit Szendrey Júlia levelezése alapján részletesen foglalkozik. Rajta kívül még Csengery Antal felesége, König Róza közölte Andersen-fordításokat az 1850-es években. A női műfordítók mellett még említésre érdemesek Boross Mihály Andersen-átültetései. A női fordítókról összegzésként elmondható, hogy a magyar irodalomba férjük, középosztályi társadalmi helyzetük révén integrálódott személyekről volt szó, ami nagymértékben megkönnyítette kapcsolataik segítségével munkáik nyomtatásban való megjelentetését, azok pozitív fogadtatását, először a sajtóban, majd kötet formájában, ezt követve pedig saját írásaik publikálását is, hozzájárulva ezzel a nőíró státusának elismertetéséhez.

Domokos Mariann írásának jelentős részét Vachott Sándorné Csapó Mária írói, szerkesztői, fordítói, pedagógiai elméleti és népmeseközlő munkásságának gazdagon dokumentált bemutatása teszi ki az alakulóban lévő gyermekirodalom és a nőnevelés kontextusában. A szerző ezt követően egyenként azonosítja Vachottné fordításainak (gyakran név nélkül megjelent) kiadásait (angolból is fordított Charles Dickens-től és James Fenimore Coopertól), a németből átültetett Andersen és a Jacob és Wilhelm Grimm-szerzőpáros meséit, melyek az 1860-as években kötetekben és periodikákban egyaránt publikálásra kerültek elszórtan.

A közművelődési és családi lapok közé tartozó Szegefi Mórné Kánya Emília által szerkesztett *Családi Kör* című, nőknek szóló hetilap sokáig, 1860-tól 1880-ig tudott sikeresen fennmaradni. Szegefi Mór Mihály, az egykori 48-as honvéd, reáliskolai tanár, író, miniszteri titkár, aki egy ideig segítette feleségét a folyóirat szerkesztésében, egyébként a *Pester Sonntagsblatt*-ban (1853–1855) közölte több Petőfi-fordítását. Bozsoki Petra a lap sikerességének okát tartalmi sokszínűségében, az olvasókkal folytatott folyamatos kommunikációban (a szerkesztő vezette levelezési rovat), a hazafias érzelmű nőolvasók edukációjában, a női és férfi munkatársak kiegyensúlyozott szerepeltetésében látja. Ezek a tényezők azonban fokozatosan vesztek jelentőségükből, ami csökkentette a lap piaci eladhatóságát, és ez vezetett megszűnéséhez.

Vachott Sándorné Csapó Mária férje 1848-as szerepvállalása, bebörtönzése, majd betegsége és 1861-ben bekövetkezett halála után három gyermeke érdekében kényszerült a lapszerkesztésre mint pénzkereseti lehetőségre. Sajnos azonban lapjai, az *Anyák Hetilapja* (1861. április – 1861. december) és a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* (1863–1865) nem bizonyultak hosszú életűnek, annak ellenére sem, hogy először a női célközönség mellett a gyermekek és a férfiak, egyszóval a család szélesebb érdeklődési körének megfelelő alakította át a lapo(ka)t. Olyan neves támogatóikkal is bírt, mint pl. Eötvös József, valamint Arany is népszerűsítette, hirdette saját lapjában Vachottné vállalkozásait. Hetilapjai a középosztálybeli nőket szólították meg gyermeknevelési, háziasszonyi és nemzeti-morális kérdésekben, de a második orgánumban már praktikus tanácsokat is adott, munkalehetőségeket is felvázolt nők számára.

Sokkal biztosabb, gazdaságilag sikeresebb és profibb alapokon állt az Athenaeum Rt.-vel maga mögött, a hosszú életű és sikeres *Magyar Bazár*, 1873-tól *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (1866–1904) címen, mely a berlini *Der Bazar* jogosított kiadásaként divatrajzokat, szabásmintákat vett át a német anyalaptól. Mészáros Zsolt a kiadó iratanyaga alapján tárja fel a nőknek íródott és az első szerkesztő, Szabó Richárd kivételével mindig nők által irányított sajtóvállalkozás belső működését, a szerkesztők feladataival, juttatásaikkal kapcsolatos szerződések elemzésével.

Kerpics Judit írásának középpontjában ismét egy ismert személy, Jósika Júlia (született báró Podmaniczky Júlia) publicisztikája áll. A férje nevét felvevő írónő saját írásai mellett férje regényeinek németre fordítója is volt. Kerpics Judit írásában Jósikánénak a Vajda János szerkesztette, a középosztálybeli nőknek íródott *Nővilágban* (1857–1864) 1857-től 1860-ig megjelentetett, és a Császár Ferenc a főrangú női olvasóknak szánt *Divatcsarnokában* (1853–1863) a brüsszeli emigrációból, majd Drezdából küldött tanácsadó (az elsőben életmóddal, a másodikban kertészettel kapcsolatos) levélsorozatait elemzi. Mivel a két női lap célközönsége eltérő volt, a szerző arra a megállapításra jut, hogy „Jósika Júlia publicisztikai írásait átítatja a megszólított társadalmi bázisnak megfelelően változtatott nyílt és burkolt normatív újságírói nyelvhasználat”.

Mikos Éva Kuliffayné Beniczky Irma sokoldalú és hosszan tartó alkotó (író, műfordító, kalendáriumszerkesztő) tevékenységével foglalkozik. E pályája érdekessége, hogy az írónő arisztokrata családból került házassága révén középosztályi helyzetbe. Említésre érdemes az is, hogy akkori viszonyok között meglehetősen későn, 32 évesen ment férjhez egy nála 10 évvel fiatalabb férfihoz. Az általa több mint 40 évig, 1868-tól 1911-ig (Beniczky 1904-es halála után más szerkesztővel) szerkesztett *Magyar nők házi naptárával* a szélesebben vett kispolgári, azaz a tömegtájékoztatót szolgálta; Mikos Éva részletesen beszámol a naptár tartalmáról, valamint annak illusztrációiról.

Egy kevésbé ismert gyűjteménytípus, a maga korában írónőként nevet szerzett Herman Ottóné Borosnyay Kamilla albumba rendezett lapkiváogat-gyűjteménye (scrapbook) Mlakár Zsófia kutatásának témája, mely azért is érdekes, mivel ez a műfaj sokáig feledésbe merültnél látszott, mára azonban ismét reneszánszát éli. A szerzőnő esetleges későbbi kötetben való publikálás céljából gyűjtötte korábban megjelent közleményeit, valamint férjére vonatkozó cikkeket saját kéziratossal bejegyzéseivel, korrektúrájeleivel. Borosnyay Kamilla elbeszéléseket, verseket, regényeket, meséket és fordításokat

közölt a legolvasottabb hetilapokban, pl. mint *A Hét*, az *Uj Idők*, valamint a Benedek Elek és Pósa Lajos szerkesztette gyermeklapban, *Az Én Újságomban*.

Sárai Szabó Katalin a női munkavállalás térnyerését, formáit és a vele főleg a periodikumok hasábjain folytatott diskurzus alakulását követi végig a 19. századtól a 20. század elejéig. A 19. század első felében jellemzően a középosztálybeli nők hagyományos tevékenységéhez (kézimunka, kötés, horgolás, varrás, háztartási és gazdasági ismeretek) kapcsolódott, majd a nők (fizikai és szellemi) alkalmasságának mérlegelése után a *Nők Lapja* vitacikkeinek bemutatásával kitér az egyes értelmi-ségi szakmákkal kapcsolatos képzés és munkavállalás mind jobban kiszélesedő lehetőségeire, majd a fizikai munka tömegessé válásával egyes jogi és társadalmi kérdésekre is.

Az 1907-es évet fontos cezúráként értelmezi Czeferner Dóra a magyarországi nőmozgalmi sajtó történetében. Ez év januárjától jelent meg ugyanis egészen 1913. december 1-jéig (az utolsó szám azonban már november 30-án elhagyta a nyomdát) havonta, Bédy-Schwimmer Rózsa szerkesztésében a magyar feministák első orgánuma, *A Nő és a Társadalom*. A szerzőnek viszonylag könnyű feladata volt a szerkesztő tevékenységének rekonstruálásakor, ugyanis a folyóirat mögött álló Feministák Egyesületének iratanyaga megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, Schwimmer Rózsa hagyatéka pedig megőrzésre került a New York Public Libraryban, ráadásul ezek a források mindeddig elkerülték a történészek figyelmét. Czeferner behatóan foglalkozik a lap anyagi helyzetével (mely szinte a kezdetektől veszteséges volt, de a szerzőknek folyamatosan fizettek honoráriumot), a szerzőkkel azonban nem, mivel e kérdést doktori disszertációjában már részletekbe menően tárgyalta. Schwimmer érdeklődése egyre inkább a nőmozgalom felé fordult, keveset is publikált, és külföldön tartózkodott. Mindez és a periodikum anyagi helyzete vezetett végül a megszűnéshez.

A kötetben tárgyalt orgánumok és női pályaívek (fordító, szerző, szerkesztő) kapcsán tanúi lehetünk a periodikumok létét befolyásoló és egyre inkább a kapitalista vállalkozássá váló gazdasági háttér változó szerepe mellett a női emancipáció egy évszázados magyarországi fejlődésének. Meg kell jegyeznünk, hogy a nőknek választójoga is csak 1919 novembere óta volt, bizonyos megkötésekkel, Magyarországon (egyébként Európában sem volt sokkal kedvezőbb) az általános, egyenlő és titkos választójog pedig csak az 1945. évi VIII. törvénycikk értelmében valósulhatott meg. Kronologikusan végigolvasva a könyvet, a reformkori szűken vett irodalom- és sajtótörténeti vizsgálati módszer később egyre szélesebb, társadalmi horizontot fog át. Az egyes tanulmányokban hivatkozásokat találunk a kötet más tanulmányaira, ez bizonyítja a jó, átgondolt szerkesztői munkát, az aktuális kutatási eredmények figyelemmel kísérését pedig az írásokban felhasznált igen gazdag, gyakran idegen nyelvű szakirodalom és a levéltári források felhasználása. Elmondható, hogy a szakemberek haszonnal forgatható és további kutatásokra ösztönző kiadványt ismerhetnek meg e kötet elolvasásával.

RÓZSA MÁRIA